

Schirm Anita

A *hát* diskurzusjelölő partikula használata

1. Bevezetés

Dolgozatomban a diskurzusjelölők közül a *hát* partikula pragmatikai tulajdonságait mutatom be vitákból származó gyűjtött nyelvi korpusz segítségével. A diskurzusjelölő partikulák olyan nyelvi elemek, amelyek általában nincsenek hatással a megnyilatkozás igazságfeltételeire, nem befolyásolják a megnyilatkozás propozicionális tartalmát, azonban emocionális és expresszív funkciójuk van (Jucker 1993). Jelentésük procedurális és nem konceptuális, valamint szintaktikailag és prozódiaileg elkülönülnek a mondat többi részétől.

A diskurzuselemzés (Kiefer 1988; Németh T. 1998) a *hát* partikulának három fő használati körét különítette el. A *hát* használatos általános válaszjelölőként; bevezethet kérdést; valamint a magyarázkodás és az önjavítás eszköze is lehet. Félintézményes vitaműsorokból, országgyűlési jegyzőkönyvekből valamint egy hitvitából összeállított korpusz elemzése révén arra keresem a választ, hogy a beszélők miért használják megnyilatkozásaikban a *hát* partikulát. El szeretném továbbá oszlatni azt a téves, ám még mindig fennálló nyelvi babonát, miszerint „*hát*-tal nem kezdünk mondatot”.

2. A *hát* partikulához kötődő nyelvi babonák

A *hát* használatát leginkább az iskolákban szokták tiltani. Ez a tiltás a nyelvvelő irodalomban a „kötőszóval nem kezdünk mondatot” (vö. Szepesy 1986) intelemmel együtt a mondattani babonák közt említődik, s magyarázat helyett itt is csupán a tömör előíró szabály fogalmazódik meg: „*hát*-tal nem kezdünk mondatot”. Az ilyen szabályok terjesztői azonban nincsenek tisztában azzal, hogy a *hát* szónak a társalgásban többféle szerepe is lehet, s csak az egyik, de nem az egyetlen a beszéd-töltelék funkció. Az 1964-es Nyelvművelő levelek (1964: V) elkerülhetetlen, illetve bántó pongyolaságnak titulálja a *hát* használatát. A Nyelvművelő Kézikönyv (1983: 324) a beszéd-töltelék címszó alatt említi, s a következőket írja: „bosszantóan kirívó

a megfelelő kifejezések keresésekor a *hogy is mondjam* szüntelen alkalmazása, nem is szólva a művelt ember beszédébe semmiképp sem illő, nyelvi pallérozatlanságra valló *izé-ről* s a folytonos *hát*-tal való mondatkezdésről”. Pedig ezek a nyelvi elemek a beszéd természetes velejárói, s nem tiltani kellene a használatukat, hanem írott és beszélnyelvi szövegek elemzésével be kellene mutatni a funkciójukat, működésüket.

Az általános és középiskolai magyartanári gyakorlatban magyarázat és tényleges nyelvi adatok elemzése helyett csupán a „*Hát*-tal nem kezdünk mondatot!” használati szabály ismételtetésével és szigorú betartatásával, illetve számonkérésével lehet találkozni. Így az egyetemi hallgatók többsége magával hozza a középiskolából a *hát*-hoz kötődő nyelvi megbélyegzést, ahogy azt a tanítványaim körében a különböző kurzusokon megtapasztaltam. Még az interneten olvasható fórumhozzászólások és blogok egy részében is magyarázkodni kezdenek a nyelvhasználók a *hát* szócska leírásakor. Például: *Tudom, hogy háttal nem kezdünk mondatot, de muszáj lesz: Hát ez nagyon unalmas lett, nem tudom miért kellett változtatni a bevált sémán, csak azért, mert műsorvezetőváltás volt.*¹ *Sok sikert hozzá! (majdnem háttal kezdtem, de aztán eszembe jutott, hogy háttal nem kezdünk mondatot).*² Sokszor a nyelvi babona pontos forrását is megemlítik ilyenkor: *Hát igen...upsz háttal nem kezdünk mondatot, ez az amit a magyar tanárom a fejembe vágott még anno...*³ Ezek a példák a nyelvi babonával való (részben) azonosuló attitűd kifejeződései.

A nyelvhasználók másik része már túllép a babonán. Kritikai ítéleteket fűznek az előkerülő nyelvi babonához, illetve kijavítják egymás hibás vélekedéseit: *Hát jajj! (Tudom, tudom, háttal nem kezdünk mondatot. De igen, mot kezdek!);⁴ Szépjőreggelt Mkinek!hát nem is tudom hol kezdjem...talán azzal h. háttal nem kezdünk mondatot, de ez engem hidegen hagy :-);⁵ Hát. Óóóó háttal nem kezdünk mondatot, vagyis kezdem előlről. :) Jajj de rossz volt, remélem, ti is tudtok ilyen fárasztó dolgokat :);⁶ Hát igen. (háttal nem kezdünk mondatot. hihihih).⁷ Ezekben a példákban az emotikonok és a személyes megjegyzések mutatják, hogy a nyelvhasználók bár ismerik a *hát* szócska használatának a tiltását, mégsem értenek vele egyet. Ezt a következő fórumbeszélgetés is jól példázta: – *Hát én is:-)* – *Háttal nem kezdünk mondatot.* – *Per-**

¹ http://www.port.hu/pls/fi/films.film_page?i_perf_id=6323636&i_where=1

² http://zolivagyok.blog.hu/2008/01/21/penz_9

³ http://magyaritasok.hu/?func=news_info&id=3

⁴ <http://sportman.blogol.hu/?d=2007-9>

⁵ <http://los.nolblog.hu/?archive>

⁶ <http://moriarty-theflop.blogspot.com/2007/11/acapulco-01.html>

⁷ <http://forum.sg.hu/listazas.php3?azonosito=supersubtitles&id=1161553199>

sze, illik szembefordulni azzal, akihez beszélsz, nem csak úgy félvállról odaböfögni a mondanivalódat. Amúgy ilyen nyelvtani szabály nincsen, az „és” és a „hát” szó is állhat mondat elején. Ne hallgass azokra, akik félre akarnak vezetni.⁸ A hát-hoz kötődő hamis vélekedés vitát is generálhat, e nyelvi elem különféle funkcióival tisztában lévő nyelvhasználók ugyanis nyíltan visszautasítják a babona létezését. Ezt mutatja a Gasztronauta⁹ blog következő párbeszédészlete is:

– Eugén: *Hát nem tudom azért a nyitottnak is árnyalt a jelentéstartalma....:)*

– tarkules: *Háttal nem kezdünk mondatot!*

– Eugén: *Tarkules! Nem szeretem ha kioktatnak, úgy, hogy én azt nem kérem, de eltűröm sok területen. Viszont a magyar nyelvtan nem tartozik ezek közé a területek közé, pláne ha nincs is igazad. Kivánod, hogy megmagyarázzam miért nem helytelen - véleményem szerint - a kommentekben HÁTTAL mondatot kezdeni?*

A hatáskeltés funkciója miatt stíluseszközként is alkalmazzák a hát-ot a fórumozók, ahogy azt az alábbi példa mutatja: *Hát, mert...izé. Háttal sem kezdünk mondatot! És ha Háttal sem kezdünk mondatot, akkor hogy kezdjem a „háttal nem kezdünk mondatot”-ot? Egy újabb rejtély... És mi az hogy izé? Hát az izé egy szóhelyettesítő szó. Már megint hát...¹⁰ Az egyik blogoldalon¹¹ a Hát ami azt illeti elég szarul állok. Háttal nem kezdünk mondatot, de a háttal nem kezdünk mondatotot is háttal kezdjük eszmefuttatásra az oldal látogatói a következő párbeszédet alakították ki nyelvi játékot teremtve a babonából: Nyizige: *Hát akkor mi lesz holnap? Hát én meg hazaértem..;* Jagus: *Hát elég korán :S;* Búgócsiga: *Hát ezen a hát-os mondaton még sosem gondolkoztam el. Hát szóval igazad van :);* énke: *Hát ti hülyék vagytok : LOL;* Tim: *Hátam fáj. :);* Lory: *:);* Iggyke: *Hát, ami azt illeti, elég ramatyul is néző ki, Bözsi. :(Nem csak állni állsz szarul. :D;* Jagus: *Na, ma már jobb volt? :DD;* Iggyke: *Háááát :))))*). Ebben a beszélgetésben a hát elem szövegösszetartó erőként funkcionál.*

A hát szó többértelműsége is nyelvi játéokra és kreativitásra csábítja a nyelvhasználókat. Például: – *Még most sem az igazi. :-) Inkább így: „Hát nem bezárt!?” :-;* (*Attól eltekintve, hogy háttal nem kezdünk mondatot, mint ahogy háttal nem beszélünk egymáshoz.*) – *Háttal nem kezdünk mondatot, tehát: Has nem bezárt? :-)* Még általános iskolában poénkodtunk ezzel mikor a magyartanárunk szintén ezt mondta, hogy háttal nem kezdünk mondatot. Sőt azt is megtanultuk, hogy vessző nélkül

⁸ <http://l.pixelcube.hu/post/150/ketbalkezesek>

⁹ http://gasztronauta.blogter.hu/?post_id=48765

¹⁰ <http://card-trick.extra.hu/index/news.php>

¹¹ <http://jadvigaparnaja.freeblog.hu/archives/2007/01/07/2063012/#comments>

¹² <http://www.pcworld.hu/forum/lofiversion/index.php/t131-850.html>

nem hogyozunk. :-);¹² illetve: Has (mivel háttal nem kezdünk mondatot) nekem AMD 2800+ Sempron, 512 DDR,Inno 3D GeForce FX5600 256, és jól megy.¹³

A *hát*-hoz kötődő nyelvi babona kifigurázását mutatja a következő irodalmi példa, egy Harry Potter utáncat párbeszédreészlete¹⁴ is:

– *De azt egy egyszerű varázslattal meg lehet oldani! Ismerem, mert olvastam róla a „Háztartás a varázslótársadalomban” -ban, de a „Konyhában az igazság” is említi.*

– *Hát, ennek nagyon örülök, Longbottom – morogta az igazgató.*

– *Bocsásson meg, de háttal nem szabad mondatot kezdeni!*

– *Igen? És ezt hol olvastad? A „Helyesírási-lexikon” -ban, vagy a „Háttal nem kezdünk mondatot” -ban? - kérdezte Albus idegesen.*

– *Hát, ezt a nagytól hallottam.*

– *Megbuktál, Longbottom, háttal kezdted a mondatot!*

– *Igen, de az nem durva-hiba, hanem enyhe-hiba. A dolgozatban csak egy pont levonás jár érte, mert csak egy vonallal húzzák alá.*

– *Igen, okos gyerek – motyogta Dumbledore kényszeredetten, és gondolatban már leüvöltötte a srác fejét.*

A *hát* használatához ma már nem kapcsolódik olyan erős megbélyegzés, mint régebben, a nyelvhasználók kezdenek túllépni a nyelvművelők tiltásain. Az a paradox helyzet áll elő, hogy a *hát*-hoz kötődő tévhitek egyrészt megkérdőjeleződnek, másrészt a gyakori emlegetés által mégis továbbélnek (vö. Domonkosi 2004).

Ahogy az eddig idézett példák is mutatták, igenis használják ezt a nyelvi elemet, anélkül, hogy tudatosulna bennük, hogy ehhez a kis szócskához meghatározott nyelvhasználati stratégia kötődik. A *hát* elem ugyanis nem egyszerűen töltelkshóként viselkedik, hanem lehet a magyarázkodás és az önjavítás eszköze, állhat általános válaszelőjelként a mondatban, illetve kérdést is bevezethet. Az internetről gyűjtött, fent bemutatott példákban a *hát*-nak főként kommunikációs-szervező funkciója volt, ugyanis a mondanivaló elkezdését, továbbfűzését segítette, a kommunikációs kapcsolatot tartotta fenn, s legtöbbször az ‚és’, a ‚szóval’, a ‚tehát’ és az ‚akkor’ jelentésében szerepelt.

Hogy mennyire nem új keletű jelenségről van szó, azt a nyelvtörténeti adatok is megerősítik. A *hát* első előfordulása ‚akkor’ jelentéssel a TESz. (1970: 72) szerint 1474-re tehető. A toldalékszói használatra 1476-os az első ismert adat, 1519-ből pedig már a kötöszói jelentés adathozható. A TESz. (uo.) a *hát*-ot megszilárdult ragos

¹³ <http://mefi.be/muti/127/the-matrix-path-of-neo/>

¹⁴ <http://fanfic.hu/merengo/viewstory.php?sid=29262>

alakulatnak tartja, amely a *ha-*, *ho-* névmástöböl alakult ki az *-i* lativusi és a *-t* locativusi raggal. A *hát* eredetileg helyhatározószó, majd ‚akkor’ jelentésű időhatározószó volt és az időbeli rákövetkezést jelölő időhatározószóból vált következtető kötőszóvá.

A Szabács Viadala a *hát*-nak két fajta használatát mutatja: a *Halalt es vallottak hat nemellyek* mondatban a *hát* még az eredeti ‚akkor’ jelentésében szerepel, míg a *Mert Ez...lwn nalok hat twkellertes* példánál már a töltelékszószerop dominál. A Jordánszky-kódeben (1516–1519) is található *hát* partikulás kérdések: *hát az setétség minemű léssen?; ki vagy hát?; hát mi oka, hogy nagyobban nem engedünk?* Az 1660-as sárospataki hitvita kérdő mondatai pedig a *hát*-nak már a diskurzusjelölő szerepét példázzák (vö. Schirm 2008), míg a reformáció korában Méliusz Juhász Péter retorikai okokból használta előszeretettel a *hát* partikulát (Horváth 1952: 8).

Vagyis a *hát* gyakori alkalmazása nem napjaink divatjelensége, hiszen megvolt már a régiségben is. A *hát* szócskát ma már egyértelműen diskurzusjelölőnek tartják, de ennek a pontos kialakulása még nincs tisztázva. A diskurzusjelölővé válás időpontjának a meghatározására ebben a dolgozatban nem térek ki, de a sárospataki hitvita kérdései kapcsán korábban (Schirm 2008) bemutattam, hogy már az 1660-as évekből adatható a diskurzusjelölői funkció, amely egy udvariassági stratégiának tekinthető: a hitvitában a vitázó felek saját arculatuk fenyegetettségét enyhítették a kérdésekben használt *hát* partikulával. A történeti példák elemzése helyett a továbbiakban napjaink *hát*-os kifejezéseit, azon belül is a kérdéseket vizsgálom meg, megmutatva, hogy nem funkció nélküli elemről, hanem egy nyelvhasználati stratégia hordozójáról van szó.

3. A *hát* partikula napjaink kérdéseiben

Napjaink *hát*-os megnyilatkozásainak a vizsgálatához korpuszelemzést végeztem, rádiós és televíziós félintézményes vitaműsorokat elemeztem, valamint az országgyűlési jegyzőkönyv szövegeiben végeztem keresést. Mivel korábbi kutatásaimban (Schirm 2007) a kérdések típusaival és funkcióival foglalkoztam, ezért a *hát* különféle használati módjai közül a kérdésbevezető módra összpontosítottam.

Elsőként az ATV-n sugárzott Pro és Kontra című vitaműsor¹⁵ egy részletén mutatom be a *hát* partikulához köthető egyik nyelvhasználati stratégiát:

A: *És szerintem maga is érti, hogy mi miről beszélünk, és maga segítsen nekünk, és mi okosak szépen bújjunk össze, nem így, a televízióban, meg a Parlamentben, hatan-nyolcan; hívjon meg embereket, a Hankiss tanár urat hívja meg, a Verebes Istvánt hívja meg. Egy csomó ember a ballibból érti ám, hogy mi mit beszélünk. **Hát***

¹⁵ 2002. szeptember 5. Médiaegyensúly; letölthető volt: <http://www.magyaratv.hu>

milyen alapon lehet megmagyarázni a magyarországi médiahelyzetet? Melyik isten hatalmazta fel a szoclib táborát, hogy ez így legyen? Mi ezt vitatjuk, és kérjük a maguk segítségét, és ezért ki kell mennünk az utcára. És akkor engem nem zavar, hogy a magyar ATV-n a Fási Ádám hetvenöt darab műsort csinált egyfolytában MSZP-s polgármester-jelöltekkel és képviselőjelöltekkel, mer' akkor majd a mi képviselője-löltünk, őket bemutatjuk ott. De hát így hogy lehet? Hogy az MSZP-s jelöltek hetvenöt műsorban, a mi jelölteink meg sehol. Melyik isten hatalmazta fel magukat erre?

Ebben a hosszú monológ-részletben a *hát* partikula szónoki kérdésekben jelenik meg, s ezeket a kérdéseket hatáskeltő funkciójuk miatt használja a beszélő, azaz nem vár választ a feltett kérdésre. Az idézett példa *hát*-os kérdései valójában nem is kérdésnek, hanem állításoknak tekinthetők, mégpedig ellentétes értelmű állításoknak. A *Hát milyen alapon lehet megmagyarázni a magyarországi médiahelyzetet?* kérdés a *Semmilyen alapon sem lehet* állítással egyenértékű, a *De hát így hogy lehet?* kérdés pedig az *Így sehogysem lehet* állítással ekvivalens, s ezt az értelmezést a kérdés hullámzó intonációja is alátámasztja. Ha a kérdésekből elhagyjuk a *hát* elemet, továbbra is szónoki kérdések maradnak, de a partikula alkalmazása felerősíti a retorikusságukat. Egyértelműen látszik, hogy nem megakadásjelenséggént és nem beszéd-töltelék-ként funkcionál a *hát* ezekben a kérdésekben, hanem az erős felindultságot és a méltatlankodást fejezi ki.

A Parlamenti Napló jegyzőkönyvéből¹⁶ származó alábbi részletben pedig a *hát* partikula többféle viselkedését is nyomon követhetjük:

Dr. Isépy Tamás (KDNP): *Két percre sem lesz szükségem, mert sajnós nem az ellenzék nem következetes, a kormány nem következetes. Miért nem kérte a magyar-román alapszerződéshez a parlament hozzájárulását? Egy szándék megvalósításához miért kéri? Egy szándék megvalósításához! Hát ez nem következetesség. Mi éppen azt mondjuk - most ebben a felszólalásban is, a három ellenzéki párt álláspontját -, hogy mi szükségesnek tartjuk a probléma megoldását, de ez nem a probléma megoldása. Hát hol van az alapító okirat tartalma? Hát azt kell megmondani! Hát ahhoz milyen szándékok? És tessék mondani, 28 százalék meg tudja akadályozni egy szándék megvalósítását?*

A *hát* ebben a példában egyrészt kötőszói értelmében szerepel (*Hát ez nem következetesség*), konklúziószóként (vö. Ladányi 1961) viselkedik, azaz a mondanivaló részösszefoglalását végzi el. Másrészt kommunikációs-szervező funkciója van: összeköti a megnyilatkozásokat (*Hát azt kell megmondani!*). A két kérdésben (*Hát hol van az alapító okirat tartalma? Hát ahhoz milyen szándékok?*) pedig a szubjektív és az érzelmi többlettartalom miatt a partikula a kérdések retorikusságát erősíti. Látható

¹⁶ Arcanum DVD könyvtár V., Parlamenti Napló 1990–2004.

tehát, hogy egyik esetben sem megakadásjelzőként áll a *hát*, minden megjelenésének pragmatikai funkciója van.

Hosszan lehetne még idézni a korpuszból a *hát*-ot tartalmazó kérdéseket. Ami közös bennük, hogy mindben a nyomósító és a kiemelő funkció dominál. A választott korpusz jellege (vitaműsorok, országgyűlési felszólalások) nyilvánvalóan befolyásolta, hogy ez az értelmezési módja került elő a *hát*-nak. A vizsgált anyag azt mutatja, hogy a *hát* partikula a kérdések közül főként a retorikai kérdésekben és a vitázó kérdésekben fordul elő, s szerepe az interpretációs mechanizmus segítése: erősíti a kérdésnek az állításként való értelmezését, ezáltal jelzi a diskurzus-szegmens és a beszélő közti viszonyt, vagyis mutatja a beszélő attitűdjét. Ez azonban csupán a *hát*-hoz kötődő egyik lehetséges nyelvhasználati stratégia. A *hát* diskurzusjelölő ugyanis napjainkban kiterjedt jelentéshálózattal rendelkezik. A helyhatározói használat mára már kikopott a nyelvből, de helyébe több más lépett. A *hát* ugyanis állhat bevezető szóként és töltelékelemként, funkcionálhat kötőszóként, nyomósíthat és kiemelhet, kifejezhet felindultságot, egyszerű csodálkozást vagy kételkedést, valamint indirektebbé is teheti a kérdést. A *hát*-ot tartalmazó megnyilatkozások értelmezésében és a *hát* funkcióinak a megadásában szerepet játszik a partikulát tartalmazó mondat hanglejtése, valamint a partikula hangsúlyossága vagy hangsúlytalansága, illetve maga a kontextus is.

4. Összegzés

Dolgozatomban a *hát* partikulához kötődő nyelvi babona cáfolatára tettem kísérletet, megmutatva, hogy nem csupán beszéd-töltelék-ként használatos ez a nyelvi elem. A *hát* partikula alapvetően az élőszó jellegzetessége, de az írott beszélnyelviségben is gyakran megjelenik. Az internetről származó példák segítségével a babona reflektált működését írtam le a hozzájuk kötődő nyelvhasználói attitűdök bemutatásával. Az internetezők körében elég erőteljes volt a *hát*-hoz kötődő nyelvi babona tagadása és a *hát* stíluseszközként, nyelvi játékként való használata. A babona állandó, akár cáfolat formájában történő felemlgetése azonban továbbra is életben tartja és terjeszti a hibás vélekedést.

Rövid történeti kitekintés után a partikula kérdésekben való működését mutattam be gyűjtött nyelvi korpusz segítségével. A *hát* diskurzusjelölőként a kérdés propozicionális tartalmát nem befolyásolja, ám pragmatikai funkciója van: értékelő és érzelmi többlettartalom hordozójaként a beszélő attitűdjét jelöli. Többnyire retorikai és vitázó kérdésekben jelenik meg, s az interpretációs mechanizmust segíti: nyomósító és kiemelő szerepe van, s felerősíti a kérdések retorikusságát.

Felhasznált irodalom

- Benkő Loránd (főszerk.) 1970. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 2. kötet*. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Domonkosi Ágnes 2004. *Nyelvi babonák és szterotípiák: a helyes és a helytelen a népi nyelvészeti szemléletben*, Vitaindító előadás az I. Alkalmazott Nyelvészeti Műhelytalálkozón, Paláston, 2004. október 2-án. <http://www.gramma.sk/hu/kozonsegszolgalat/alkalmazott/domonkosi.rtf>
- Ferenczy Géza–Ruzsiczky Éva 1964. *Nyelvművelő levelek az Akadémia Nyelvtudományi Intézetének levelesládájából*. Gondolat. Budapest.
- Grétsy László–Kovalovszky Miklós (főszerk.) 1983. *Nyelvművelő Kézikönyv*. I. Akadémiai Kiadó. Budapest.
- Horváth János 1952. Néhány XVI. századi írónk nyelvéről. *Magyar Nyelv* 48: 7–8.
- Jucker, Andreas H. 1993. The discourse marker *well*: A relevance-theoretical account. *Journal of Pragmatics* 19: 435–52.
- Kiefer Ferenc 1988. Modal particles as discourse markers in questions. *Acta Linguistica Hungarica* 38: 107–25.
- Ladányi Péter 1961. Még egyszer a beszédötletlékekről. *Magyar Nyelvőr* 85: 299–302.
- Németh T. Enikő 1998. A *hát, így, tehát, mert* kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv* 94: 324–31.
- Schirm Anita 2007. A komplex kérdés mint nyelvhasználati stratégia. In: Sinkovics Balázs (szerk.) *LingDok 6. Nyelvész-doktoranduszok dolgozatai*. Szegedi Tudományegyetem Nyelvtudományi Doktori Iskola. Szeged. 131–54.
- Schirm Anita 2008. A sárospataki hitvita diskurzusjelölőiről. In: Forgács Tamás – Büky László (szerk.) *A nyelvtörténeti kutatások újabb eredményei V*. Szegedi Tudományegyetem BTK – Magyar Nyelvészeti Tanszék. Szeged. 185–92.
- Szepesy Gyula 1986. *Nyelvi babonák*. Gondolat. Budapest.